

Marjan Matjašič

Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (1804). Opisi. Karte, 3. zvezek. Ljubljana, ZRC SAZU in Arhiv Republike Slovenije, 1997.

Strokovni, uredniški in izdajateljski podvig, ki se imenuje Jožefinski vojaški zemljevid za ozemlje današnje Republike Slovenije, se uspešno nadaljuje. Pred nami je že tretji del, ki nam v slikovni (kartografski) ter pisni obliki predstavlja zahodno Slovenijo, kar ponavadi v širšem smislu poimenujemo kot Primorsko. Kot je pri kartografskih izdelkih že običajno, pravokotna oblika zemljevidov sega čez zavite naravne in politične meje, čeprav je v tem primeru treba reči, da so vsaj avstrijski vojaški kartografi, ki so to delo opravljali pred propadom Beneške republike, pri izmerah ter izrisovanju upoštevali avstrijsko - beneško mejo, tako da so karte zadevnih obmejnih območij videti v "likovnem" pogledu včasih prav čudne.

O zgodovini in okoliščinah, v katerih so omenjene meritve, kartiranja ter opisi nastali, je ob priliki izida prvega dela v naši reviji pisal že mag. Damijan Guštin. Kljub vsemu gre ponovno omeniti, da je šlo za pobudo šefa avstrijskega generalštaba Moritza Lacyja, ki je ob operacijah avstrijskih armad v predhodnih vojnah ugotavljal, da prav pomanjkanje natančnih zemljevidov bistveno vpliva na operativno sposobnost enot cesarske vojske. Marija Terezija je pobudo sprejela in leta 1763 zaukazala vojaško topografsko izmero svojega obsežnega imperija. Sin Jožef je kmalu osebno prevzel pobudo za izvedbo tega obsežnega projekta in zato se je kasneje za to delo upravičeno uveljavilo poimenovanje Jožefinski vojaški zemljevid. Do 1787 je bilo delo za avstrijsko ozemlje končano in izdelano je bilo kar 4685 zemljevidnih sekcij, od katerih jih je 250 pokrivalo ozemlje tedanje Notranje Avstrije, ki je razen beneškega in ogrskega ozemlja zajemala veliko večino slovenskega etničnega prostora.

Obravnavani tretji del prinaša 25 sekcij primorskega dela Notranje Avstrije ter 15 sekcij leta 1787 še beneškega ozemlja v Istri oziroma Furlaniji. Karte so risali v merilu 1:28800, izdelali pa so zmeraj po dva izvoda. Po prvih napoleonskih vojnah je Avstrija pridobila še beneško ozemlje in vrhovno vojaško poveljstvo se je že leta 1797 lotilo izmere in risanja kart tudi za to ozemlje, toda v merilu 1:57600. Zaradi nove vojne so morali začeto delo prekiniti ter so ga nadaljevali leta 1804, to pot spet v merilu 1:28800, a vojaški poraz tedaj še ni omogočal zaključka projekta. Ob nastanku seveda karte niso imele javne uporabne vrednosti, saj so bile stroga vojaška skrivnost. Kljub temu pa je bil na njihovi podlagi pod vodstvom glavnega kartografa polkovnika Jeneya prav tedaj izdelan davčni register, ki je bil pač nujno potreben za učinkovito poslovanje tedanje prosvetljene absolutistične države.

Karte so objavljene v obliki faksimilov, v priloženi knjigi pa so vzporedno objavljeni opisi v nemškem (transliteriranem) originalu ter slovenskem prevodu. Splošnejši uredniški teksti so sicer tudi v angleškem prevodu. Ker gre za prvi

popolni kartografski prikaz slovenskega ozemlja ter hkrati za najpodrobnejši zemljevid in opis tega ozemlja, je več kot jasno, da gre za izredno koristen zgodovinski vir, tako za zgodovinopisje kot tudi za nekatere pomožne vede. Omenimo samo dejstvo, da je ob izdelavi kart obveljalo načelo, da se zapisujejo imena hribov, dolin in voda v "deželnem" jeziku, v našem primeru torej po veliki večini v slovenščini. Upoštevati pa je seveda potrebno dejstvo, da tedaj slovensko fizično imenoslovje še ni bilo uradno kodificirano, tako da včasih lahko na kartah preberemo dokaj zanimive variante imen. Dodana je toponimija po abecedi znotraj posameznih sekcij, v kateri je zajeto celotno besedišče s kart in to v vseh variantah. Sledi seveda še koristen indeks. Zanimivo je, da opis vsebuje tudi imena, ki jih na karti ni, poleg tega pa se pojavljajo tudi razne nelogičnosti. Tako se npr. na karti osrednje naselje današnjega Loga pod Mangartom označuje kot Mittel Breth, v opisu pa kot Mitterbred, če je pač transliteracija bila opravljena korektno. Tudi za druga naselja v dolini Koritnice velja podobno. Imena večjih naselij so napisana v nemški (ali italijanski) varianti, pri čemer je včasih dodano še slovensko ("Krain:") ime. Za manjše vasi in zaselke so seveda obstajali samo slovenski nazivi in nemško-avstrijski "izvor" imen izdaja le nemški (madžarski?) črkopis.

Ker gre za vojaške karte ter njim pripadajoče opise, je seveda jasno, čemu je bil dan poudarek. Pač na tiste lastnosti in značilnosti terena in naselij, ki kakorkoli lahko vplivajo na izvajanje vojaških operacij v ožjem smislu, na premike, nastanitve ipd. Zato iz tega gradiva ne izvemo nič o številu ter strukturi prebivalstva naselij, živine (pri opisu prej beneškega ozemlja je bilo že drugače), pač pa zelo natančno o oddaljenosti od drugih krajev, o kakovosti poti, o količini vode v potokih in njihovi prehodnosti, o cestah in poteh, o mostovih, o kakovosti in gostoti gozdov ter še posebej o t.i. trdnih zgradbah itd. Zato se posebej navajajo zidane zgradbe, v večjih naseljih na Primorskem so take namreč tedaj že kar številne. Na revnejšem podeželju pa je šlo predvsem za številne cerkve ter po drugi strani za maloštevilne gradove. Zanimivo je, da se omenjajo ne tako redki primeri porušeni cerkva, o katerih dandanes ni več sledu. Možne primerjave med tedanjim in današnjim stanjem so seveda tudi na drugih področjih, bodisi z vidika kartografske podobe, bodisi z vidika dodanih opisov. Posebej za primorski način zidave je bila nič kaj pohvalna opazka za eno cerkev, da je popolnoma neprimerna za obrambo, saj jo lahko sesuje en sam topovski strel! Vse kaj drugega so bili seveda samostani, a teh je bilo na Primorskem zelo malo. V opisih so podane tudi ocene in predvidevanja o možni vojaški uporabi ali koristnosti posameznih objektov ali naravnih danosti. No, na skrajnem severu primorske dežele smo imeli tudi en izrecni vojaški objekt, ki sicer kot turistična zanimivost stoji še danes. Gre za trdnjavo Kluže (Clausen) nad prepadnim sotočjem Koritnice in Šumnika. V opisu se utrjena stavba imenuje grad ter navaja še dvojje okroglih stolpov. Opis pa se tu izjemoma spusti celo v "zgodovino", saj omenja, da je grad "nekdaj zelo dobro služil proti Benečanom". Kakšnih slavospevov strateškemu položaju utrdbe v opisu sicer ni najti, saj dodaja, da zaradi bližnje hiše ceste ne more nadzorovati, sovražnik pa se lahko utrdi na nasprotnih obronkih Krnice ter grad razruši. To je bilo mogoče res, toda danes - po dvesto letih - vemo, da se nobenemu "sovražniku" ni dalo lesti na na severu ležečo Krnico. Slavni dnevi trdnjave Kluže so namreč prišli že čez nekaj let v bojih z iz Italije prihajajočimi Francozi pa tudi med prvo svetovno vojno z zahoda napadajočim Italijanom Kluž ni uspelo porušiti in to prav

zaradi njene ugodne lege.

Seveda pa je nam po dveh stoletjih lahko biti pameten. Tudi v pogledu likovne podobe kart oziroma načina izrisovanja bi lahko imeli kakšno pripombo, toda treba je upoštevati, da takrat še ni minilo mnogo let, ko je bila v uporabi tehnika risanja zemljevidov "v perspektivi". Danes karte učinkujejo očarljivo, v jožefinski varianti celo nekoliko naivno, za razliko od kasnejših izrisov prej beneških ozemelj, ki na naš pogled učinkujejo že kar sodobno. Vse pa so brez izjeme, kot že rečeno, tudi zelo koristne za proučevanje naše preteklosti. Izdajateljem ter strokovnim sodelavcem pri tej ediciji, omeniti gre predvsem Vincenca Rajšpa in Draga Trpina, gre seveda veliko priznanje za opravljeno delo. Z zanimanjem pričakujemo tudi naslednje zvezke, tako da bomo verjetno kmalu imeli tozadevno pokrito celotno ozemlje naše države.

Boris Mlakar

Slovenska trideseta leta, Simpozij 1995. Slovenska matica, Ljubljana 1997, 254 strani.

Slovenska matica je septembra 1995 pripravila znanstveni simpozij *Slovenska trideseta leta*. Dve leti po simpoziju pa je luč sveta ugledal tudi zbornik, ki prinaša prispevke predstavljene na simpoziju. Vendar moramo ob tem razočarani opozoriti, da nekateri avtorji referatov niso pripravili za objavo. Zbornik, ki sta ga uredila *Peter Vodopivec* in *Joža Mahnič* tako prinaša 24 referatov. Ti predstavljajo najširši zgodovinski pogled na omenjeni čas.

V uvodu je *Peter Vodopivec* prikazal splošen evropski okvir tistega časa. Slovenska trideseta leta se v glavnem ne razlikujejo od evropskega dogajanja. Gospodarska kriza in ideološka razhajanja sta imela samo različne odtenke in intenzivnost. *Žarko Lazarevič* je na začetku svojega prispevka zapisal: "Dokaj, če ne docela banalno zveni ugotovitev, da so trideseta leta sledila dvajsetim. Ta samoumevnost pa vendarle ni nesmiselna, kajti verjetno je med nami le malo takih, ki ob omembi tridesetih let našega stoletja ne bi bridko pomislili na veliko gospodarsko krizo." (*Ž. Lazarevič: Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*, str. 33.) Vendar je bil tudi politični okvir življenja v tridesetih letih drugačen od tistega v dvajsetih. Če je za dvajseta leta temeljna značilnost parlamentarni sistem, so trideseta leta v znamenju dvojnosti. Najprej je bila tu nekajletna osebna diktatura kralja Aleksandra in nato parlamentarni sistem z vsiljenimi vsedržavnimi strankami. Obris politične zgodovine je na simpoziju predstavil *Jurij Perovšek*. V tridesetih letih se je nadaljevalo že začeto ali pa nakazano razhajanje v liberalnem in katoliškem političnem taboru. O tem so pripravili razprave *Janko Pleterski*, *Egon Pelikan* in *Janko Prunk*. V ta sklop sodi tudi članek *Leva Krefta* z naslovom *Komunisti in neinstitucionalna levica*. *Jožko Pirc* pa je dodal še en pogled na dogajanja v katoliškem gibanju. Prispevke o ideoloških razhajanjih med slovenskimi intelektualci dopolnjuje prispevek *Ervin Dolenca* Slovenski intelektualci in njihove delitve. V njem je pozornost posvetil političnim delitvam med slovenskimi intelektualci.

Stari politični mački so skrbeli za svoje naslednike, po drugi strani pa se je